

i kształcie wotów ofiarowywanych przez pielgrzymów do sanktuariów, przy czym źródła informacji tego rodzaju należą do zakresu ikonografii prawnej. Elementy etnograficzno-prawne występują w relacjach o cudach zdziałanych przez patronów sanktuariów, w koronacjach cudownych obrazów. Także w rodzajach pokuty — pielgrzymka boso, z wyciągniętymi w bok ramionami, chłosta przy konfesjonale, wzmiankowana już od XII w., otaczanie kościołów pielgrzymkowych łańcuchami, przejmowanie insygniów pielgrzymich do herbów. Prawne aspekty ma handel relikwiami, którego zakazano już konstytucją z 386 r. oraz rabunek relikwii (znany rabunek relikwii św. Marka przez Wenecjan). Prawnego rodzaju powiązania mają sanktuaria pielgrzymkowe z instytucją azylu, a także z miejscami koronacji władców. Autor odnotowuje też związki między przestępstwami a powstawaniem sanktuariów (zamordowanie eremity Meinrada dało początek sanktuarium w Einsiedeln, zamordowanie Tomasza Becketa miało ten sam skutek dla Canterbury). Podobne były skutki znieważenia hostii lub cudownego obrazu (ciągnięcie szablą obrazu M. Boskiej w Częstochowie). Związki takie istniały też, gdy sanktuarium ufundowane zostało w podzięce za uratowanie od przestępczego zamachu.

Wreszcie rozpatruje też autor wpływ pielgrzymek na rozwój miast, a nawet wsi (Lourdes, Santiago de Compostela), na powstawanie i rozwój osiedli na drogach do sanktuarium.

W sumie trzeba powiedzieć, że recenzowana książka stanowi unikalne, wszechstronne ujęcie problematyki pielgrzymowania.

WITOLD MAISEL (Poznań)

Jacques F o v i a u x, *Histoire du Droit et des Institutions*. I: *De l'Empire romain à la féodalité*. Paris 1984, ss. LIX+450 (=Les Cours de Droit).

Autorem skryptu jest profesor historii prawa na Uniwersytecie Paris V, René Descartes. Dla pełniejszej charakterystyki dodamy od razu na podstawie lektury jego pracy, że dysponuje on dużą erudycją, że jest bardzo kompetentny, gdy chodzi o jej przedmiot i wysoce utalentowany, jeśli mieć na uwadze sposób przedstawiania materiału wykładu. Obszerny wstęp daje studentom informacje o przedmiocie wykładu, o możliwościach i granicach historii ustroju i prawa sądowego, a także historii w ogóle, o periodyzacji, wreszcie o metodzie przyswajania sobie wiadomości z tej dziedziny nauki.

Pierwsza z trzech części, na jakie podzielony został skrypt, poświęcona jest omówieniu instytucji ustrojowych Rzymu i Galii, prawa rzymskiego i okolicznościom rozpadu państwa rzymskiego. Następna część skryptu, zatytułowana poetycznie *Jutrzenka Francji* (*L'aube de la France*) obejmuje lata 306-482. Omówione tu zostały instytucje ustrojowe, struktura społeczna, rola Kościoła w ówczesnym państwie, zagadnienia ekonomiczne oraz prawo cywilne (małżeństwo i własność rodzinna). Część trzecia to Francja średniowieczna, czyli lata 482-1328. Zawiera ona szczegółowe przedstawienie na tle rozwoju społecznego i ekonomicznego instytucji ustrojowych, administracji, instytucji kościelnych, sądownictwa, wojskowości i finansów, a także rudymentów historii doktryn społecznych, politycznych i religijnych. Autor nie pomija w wykładzie informacji z dziedziny geografii historycznej, genealogii i archeologii prawnej.

Dalsze tomy skryptu poświęcone zostaną historii prawa Francji nowożytnej i mają być doprowadzone do połowy XX w. Nie znając planu studiów prawniczych na uniwersytetach francuskich ani też liczby godzin wykładu tego przedmiotu, trudno wypowiedzieć się na temat zakresu rzeczowego omawianego skryptu. Daje on na pewno solidne narzędzie studiów do rąk studentów, mających zainteresowania historyczne. Ale nawet dla nich pewne partie skryptu są chyba zbędne. Zaliczyć by do nich można historię państwa i prawa dawnych państw Bliskiego Wschodu, Egiptu i Palestyny, a częściowo także Grecji.

Przechodząc do szczegółów, można powiedzieć, że wykład zaprezentowany przez J. Foviaux daleki jest od suchego wyliczania instytucji prawnych. Ożywiają go liczne wycieczki na pole historii ogólnej Francji, historii sztuki i kultury, a także cytaty z kodeksów prawnych, z kronik i z dzieł dawnych autorytetów, niejednokrotnie doprowadzenie wywodu do czasów nam współczesnych. Pomimo tego wykład jest jasny i podany w sposób łatwy do przyswojenia. Jego żywość uzyskuje też autor poprzez stawianie pytań i dawanie na nie sugestywnych odpowiedzi. Korzystanie z wykładu ułatwione jest przez umieszczanie w przypisach odsyłaczy do omówionych uprzednio partii materiału, a pogłębieniu studium służą przypisy rzeczowe oraz umieszczane na początku rozdziałów wskazówki bibliograficzne. Słuszne jest w wykładzie historii ustroju i prawa sądowego objaśnianie łacińskich terminów prawnych i zamieszczenie na 10 stronach ich indeksu alfabetycznego. Bardzo rozbudowany, bo zajmujący 30 stron, spis rzeczy z powodzeniem zastępuje indeks rzeczowy. Nie brak też wykazu źródeł i podstawowej literatury przedmiotu, spisu ilustracji i map.

Wypada zaznaczyć, że skrypt, chociaż wykonany techniką małej poligrafii, wzbogacony jest trzydziestoma ilustracjami o dużym stopniu czytelności, dziesięcioma mapami i trzema tablicami genealogicznymi władców. Okładkę zdobi kolorowa reprodukcja z manuskryptu z klasztoru S. Paolo fuori le Mura, przedstawiająca Sąd Salomona. Tekst dzielony jest wielokrotnie na mniejsze partie, wyróżnione w sposób graficzny przez wcięcia w kolumnach i tytuliki.

Podsumowując trzeba powiedzieć, że recenzowana praca zdecydowanie przekracza poziom skryptów akademickich i w pełni zasługuje na zaliczenie jej do kategorii podręczników akademickich.

WITOLD MAISEL (Poznań)

Papsturkunden 896 - 1046, bearb. von Harald Z i m m e r m a n, Bd. I: 896 - 996, s. X, 635, Wien 1984; Bd. II: 996 - 1046, s. 2 nlb., 636 - 1182, Wien 1985 (=Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften Bd. 174, 177. Veröffentlichungen der Historischen Kommission Bd. III, IV).

Myśl pełnej edycji dokumentów papieskich powziął wydawca, przygotowując kolejny zeszyt *Regesta Imperii* (*Sächsische Zeit*, 5 Abt., 911-1024, 1969). W publikacji zgromadzono 630 tekstów. Zajmują one 1182 s. *in quarto*. W znormalizowanym aparacie wydawniczym szczególnie interesująco przedstawiają się nieraz i parodzieściowierszowe komentarze rzeczowe. W zbiorze znalazły się trzy polonica. Trzy dalsze, uwzględnione w t. I „*Bullarium Poloniae*” z niewiadomych względów pominięto. Są to: wzmianka Kroniki Kosmasa o potwierdzeniu granic